

EESTI LAMBA- JA
KITSEKASVATAJATE LIIT

LLEJNI LAMBATÕU ARETUSPROGRAMM

Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit
2018

Aretuse 2 Märja alevik Tartumaa 61406 Eesti Vabariik +372 5330 9406 kontor@lammas.ee www.lammas.ee

Sisukord

Lühiajalugu	3
Lleyni lamba populatsioon Eestis	3
Üldiseloomustus	4
Tötunnused.....	4
Lleyni tõustandardid.....	5
Aretuse eesmärk.....	6
Eesmärgi saavutamine.....	6
Aretusmeetodid.....	7
Karjatervise programmid.....	8
LISA 1. TÕURAAMATUSSE KANDMISE ALUSED JA TÕURAAMATU PIDAMISE KORD.....	9
Mõisted.....	9
Tõuraamatu pidamise kord	10
Tõuraamatu põhiosa A ja tõuraamatu lisa R	11
Veresuste arvutamise juhend.....	11
LISA 2. ARETUSLOOMA PÕLVNEMISE REGISTREERIMISE NING PÕLVNEMISE ÕIGSUSE KONTROLLIMISE KORD	12
LISA 3. ARETUSLOOMA JA ARETUSMATERJALI ARETUSEKS SOBIVAKS TUNNISTAMISE KORD	13
LISA 4. PAARITUSANDMETE REGISTREERIMISE KORD.....	13
LISA 5. PÖLLUMAJANDUSLOOMA, KEDA SOOVITAKSE TÕURAAMATUSSE KANDA, IDENTIFITSEERIMISE JA SELLE ÜLE ARVESTUSE PIDAMISE KORD	14
LISA 6. SEEMENDAMISE KOOLITUSPROGRAMMID NING SEEMENDAJA TUNNISTUSE SAAMISE NÕUDED JA TUNNISTUSE VÄLJASTAMISE KORD	14
LISA 7. JÄÄRADE HINDAMISE JUHEND.....	15

Lühiajalugu

Lleyni juured ulatuvad tagasi 1750. aastate Iirimaale, kus tõuaretuse eesmärgil alustati Iiri põlislammaste ristamist dishley leicester tõugu jääradega. Selle tulemusel sündis roscommoni tõug, mis hiljem nimetati ümber galway tõuks. Eelmise sajandi alguses viidi esimesed roscommoni tõugu uted Walesi, Lleyini poolsaarele – sellest pärineb ka praegune tõu nimetus. Hea piimaand ja pikad jalad võimaldasid lleyni tõugu lambaid ka kergesti käsitsi lüpsta ning kevadisel rohul kosunud lammaste piima kasutati juustu ja või tootmiseks. 1750. aastatel ristati roscommoni jäär Hollandi põlislamba tõuga ja uus tõug sai hiljem tuntuks tekselina, millel on palju sarnaseid tõutunnuseid tänase lleyniga. Enne II maailmasõda oli lleyni tõug arvult viies suurim tõug Walesis. Peale sõja puhkemist aga olid lambakasvatajad sunnitud oma farmid sulgema või keskenduma kiiremakasvuliste lihalammaste tootmisele. See andis tugeva hoobi lleyni arvukusele. 60. aastatel oli Walesis järel vaid umbes 500 puhast lleyni tõugu lammast ning tõug klassifitseeriti haruldaseks lambatõuks. Lleyni kasutati peamiselt ristamiseks erinevate lambatõugudega tõuaretuse eesmärgil.

1971. aastal asutati Lleyni Lamba Selts Pwllhelis, Lleyini poolsaarel Walesis. Asutamiskomiteesse kuulus 12 inimest. Tõug hakkas tasapisi koguma populaarsust oma kõrge viljakuse, piimatoodangu ja heade emaomaduste poolest. Tõu vastu hakati huvi tundma ka teistes maades, aga ekspordipiirangute tõttu õnnestus lambaid esialgu müüa vaid Prantsusmaale, Hispaaniasse ja Iirimaale. Lleyni lambatõu populaarsus on sellest alates kiiresti kasvanud, põhjuseks nõudlus lihtsa ja viljaka, heade emaomadustega põhikarja ute järele. 2012. aastaks oli lleyni tõust saanud kõige arvukam tasandiku tootmistõug (*non hill breed*) Suurbritannias, olles puhtatõuliste uttede arvestuses arvukuselt neljas tõug (põhikarja uttede arv 2012. aastal 560 000 utte).

Tänapäeval on säilinud vähe puhtaid lambatõuge, mille aretuses ei ole kasutatud erinevate tõugude ristamist ja lleyni peetakse üheks neist.

Lleyni lamba populatsioon Eestis

Esimesed lleyni tõugu jäärad toodi Eestisse 2012. aastal, kahte karja kokku 22 puhtatõulist lleyni jäära. Loomade importimise eesmärgiks oli parandada põhikarja uttede emaomadusi. Alates sellest ajast on igal aastal ligi tuhat põhikarja utte paaritatud puhtatõuliste lleyni jääradega ning lleyni ristanud uttede populatsioon on pidevalt kasvanud. 2014. aastal toodi juurde 6 puhtatõulist jäära Inglismaalt ja Belgiast ning 22 puhtatõulist utte. 2015. aasta kevadel sündisid Eestis esimesed puhtatõulised lleyni lambad.

2017. aasta seisuga on Eestis üle 20 puhtatõulise lleyni jäära, üle 50 puhtatõulise lleyni ute ning ca 508 erineva veresusega lleyni ristanud utte. Populatsioon on kiirelt kasvav, valdav osa sündivatest uttedest ostetakse põhikarja täienduseks ning enamik sündinud puhtaverelistest jääradest kasutatakse suguloomaks. Pea igal aastal imporditakse Eestisse kvaliteetset uut tõumaterjali (nii uttesid kui ka jäärasid). Eesti oludes on tõug ennast õigustanud heade emaomadustega viljaka põhikarja ute tootmisel. 2017. aastal paaritati Eestis puhtatõuliste lleyni jääradega ca 1000 utte.

Tabel 1. Lleyni tõugu lammaste arvukus Eestis seisuga 1.07.2017*

Lleyni tõugu lambad	Alla aasta vanused	Üle aasta vanused	Kokku
Uted	291	217	508
Jäärad	240	35	275
Kokku	531	252	783

*Allikas: Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ameti (PRIA) loomade register

Eesti Lamba- Kitsekasvatajate Liidule on 2017. aasta lõpuks avaldanud soovi lleyni aretusprogrammiga liituda 4 kasvatajat, kellel on programmi tuua 22 100% lleyni veresusega jäära, 53 100% lleyni veresusega utte ning 136 üle 50% lleyni veresusega utte. Liit kinnitab, et olukorras, kus Euroopa Liidust tuuakse iga-aastaselt juurde uut tõumaterjali, on see populatsiooni arv piisav tõuraamatu pidamise ning jõudluskontrolli läbiviimise alustamiseks.

Üldiseloomustus

Lleyni tõug on aretatud eesmärgiga saavutada heade emaomadustega, keskmise kehakaaluga (ute kaal 60-75 kg), vastupidav ja vähenõudlik põhikarja utt. Lleyni aretustöös on keskendunud optimaalse põhikarja ute välja kujundamisele. Aretustöö tulemusena on saavutatud keskmist kasvu, viljakas (1,8-2,1 talle ute kohta), väga heade emaomadustega, kõrge piimakusega, vähenõudlik ning vastupidav utt. Karja saab edukalt pidada ka vaid rohusöödal. Lisaks on lleyni lambal ilus ja hea kvaliteediga valge vill. Lleyni tõug kogub Inglismaal kiiresti populaarsust põhikarja utena, keda tootmisel ristatakse lihatõugudega kiirekasvuliste tallede saamiseks. Lleyni tõugu lambad on tuntud oma hea rahuliku iseloomu poolest.

Tõutunnused

- **Kohanemisvõime.** Lleyn on võimeline elama nii kuumas, niiskes kui ka külmas keskkonnas.
- **Ökonoomsus.** Lleyni lammas on võimeline hästi talleid kasvatama ning hakkama saama ka üksnes rohusöödal. Sealjuures on nad võimelised talled suureks kasvatama ka üksnes karjatamisperioodil, mis tähendab, et talledele talvesööta ei kulu. Nende suurus teeb ka nende käsitlemise tunduvalt kergemaks ning vähem kurnavaks.
- **Lihtsad majandada.** Kuna lleyni lammas on väga hea ema ning rahuliku iseloomuga, siis on neid nii laudas kui ka karjamaal lihtne pidada. Samuti saavad nad tänu oma headele emaomadustele ning vastupidavusele hakkama ka väljas poegimisega.
- **Lihakus.** Talled suudavad ka puhtal rohusöödal saavutada korraliku lihakeha.
- **Viljakus.** Lleyni uted on keskmise viljakusega, ca 1,8-2,1 talle ute kohta. Uted on hea piimakuse ja väga heade emaomadustega. Talled ise on samuti tragid ja elujõulised.
- **Pikaealisus.** Uted võivad poegida 8 ja rohkem korda ilma probleemideta.
- **Vastupidavus.** Lleyni lammas saab hakkama nii mägises piirkonnas kui ka tasandikel. Ei ole ilma suhtes kuigi tundlik.
- **Kohastumine.** Oma vähenõudlikkuse, hea vastupanuvõime suhtes parasiitidele ja kohastumisvõime tõttu on lleyni lambad sobivad ka ekstensiivsemates tootmissüsteemides (mahetootmises).

- **Temperament.** Lleyni lammas on rahuliku iseloomuga. Tänu sellele on ta ka suurepärase ema. Jääd muutuvad agressiivseks väga harva.

Lleyni lammas sobib ka teiste tõugudega ristamiseks, kuna annab omadusi väga hästi edasi.

Lleyni tõustandardid

- **Temperament.** Lleyni lammas peaks olema rahulik ja hea iseloomuga. Jäärade puhul tuleks vältida agressiivsete loomade aretuses kasutamist.
- **Emomadused.** Lleyni lammas on hea piimakusega lammas, samuti hoolitsev ema tallede suhtes. Aretuses tuleks vältida uttesid, kes oma tallede eest ei hoolitse või kellel ei ole piisavalt piima tallede üleskasvatamiseks.
- **Karvkate.** Vill on värvuselt valge, vetthülgav, tihe ning keskmise pikkusega, mis ulatub jalgadel kuni küünarluuni. Kõhualune vill on lühema kiuga. Villas ei esine pigmenteerunud ega kempkarvu. Pea ning kukal on villavabad ning kaetud valgete karvadega.
- **Suurus.** Utte raskus ei tohiks minna üle 75 kg. Sugujäärade kehamass peaks jääma vahemikku 75-95 kg.
- **Pea.** Lleyni tõugu lambale on iseloomulik pikk ja kitsa koonuga pea. Pea ning kukal on villavabad. Nina on must. Lleyni jääradele on samuti iseloomulik kitsas „emase“ nägu ning suhteliselt pikk kael, mis tõutunnustena aitavad kaasa kergetele poegimistele. Jääradel sarved puuduvad.
- **Keha.** Lamba keha on ühtlane ja pikk, rind on lai ja väljaulatuv.
- **Talled.** Lleyni talled on kerge sünniga ja keskmise sünnikaaluga. Peale sünni on talled vitaalsed ja saavad suurepäraselt ise hakkama. Tapmisel saavutavad 18-22 kg puhtatõuliste lleyni tallede rümbad EUROP süsteemi järgi regulaarselt lihakeha hindeks U või R'i.

Eelpool toodut arvesse võttes peaks aretuseks sobival lambal olema:

- Tugev raam
- Kitsas pea
- Rahulik iseloom
- Valge vill, kuid villatu pea
- Hea vastupidavus ilmastikuoludele

Tabel 2. Lleyni lamba tõustandardid

<i>Tunnus</i>	<i>Keskmine väärtus</i>
Ute kaal	60-75 kg
Jäära kaal	70-95 kg
Villaku värvus	Valge
Viljakus	1,8-2,1 talle ute kohta
Iseloomustus	Rahulik, heade emomadustega, vähenõudlik

Eestis on lleyni tõumärgiseks LYN. Aretusprogrammi täitmise geograafiline piirkond on Eesti.

Aretuse eesmärk

Käesoleva aretusprogrammiga seatud aretussuund on parandada lleyini lambatõugu lähtuvalt seatud aretuseesmärkidest ning soovitud tõuomadustega loomade kasvatamise ja müügi läbi muuta lambakasvatust Eesti oludes tasuvamaks ja atraktiivsemaks majandusharuks.

Lleyini tõugu lamba aretuseesmärgid on:

1. Aretada, kasvatada ja levitada Eesti keskkonda ja kliimaatilistesse tingimustesse sobilikke lleyini tõulambaid.
2. Aretada tootmiskarjadele tootlikke ning vähenõudlikke põhikarja uttesid.
3. Tagada tõule iseloomulike tunnuste edasikandumine läbi aretusjäärade valiku.
4. Tagada uttede valikul tõuomaste omaduste edasikandumine:
  - Head emaomadused: iseloom, piimakus.
  - Tallede kiire kasv (tallede summaarne eluskaal 100-päevaselt suurem ema kaalust).
  - Kerge poegimine, st ei vaja poegimisabi.
  - Viljakus keskmiselt 1,8 talle ute kohta.
  - Iseloomulik ja hea välimik: kena lihavorm, pikk ja ühtlane kere, lai ja väljaulatuv rind.
5. Vähendada raskete poegimiste esinemise sagedust ja tallede suremust.
6. Suurendada puhtatõuliste lleyini lammaste osakaalu.
7. Suurendada ristandlammaste lleyini veresust.

Eesmärgi saavutamine

Aretusprogrammis seatud eesmärkide saavutamiseks on vajalik järgmiste sammude astumine:

Jõudluskontrolli sisseseadmine lammaste üldise kvaliteedi, aretustaseme, paremate karjade ja perspektiivsete suguloomade väljaselgitamiseks. Jõudluskontrollis kogutakse vastavalt kehtivale lammaste jõudluskontrolli korrale vähemalt järgmisi andmeid:

- 1) Paaritusandmed:
  - a) Paaritusrühma uttede numbrid.
  - b) Paaritusrühma jäära number.
  - c) Paarituse algus- ja lõpukuupäev.
- 2) Poegimine:
  - a) Poegimise kuupäev.
  - b) Talle number.
  - c) Ema number.
  - d) Emal sündinud tallede arv (mitmikus).
  - e) Talle kaal 100-päevaselt.
  - f) Elusolevate tallede arv 100-päevaselt.
- 3) Karjast välja viimine:
  - a) Sündmuse kuupäev.

4) Karja toomine:

- a) Sündmuse kuupäev.
- b) Looma põlvnemist/tõugu tõendav dokument.

Lisaks on soovituslik mõõta ka tallede kaalu 8-nädalaselt eristamaks paremini emapiima komponenti tallede kasvamises.

2. Järade valik karja parandamiseks. Järadeks valitakse parimad puhtatõulised lleyni järad kodu- ja välismaal ning vajadusel ostetakse sisse parimate tõujärade sperma. Sugujära valikul arvestatakse:
  - Jära suhtelise aretusväärtuse indeks viljakusele on suurem kui 70.
  - Jära suhtelise aretusväärtuse indeks kasvukiirusele on suurem kui 70.
  - Jära tõumased tunnused on silmapaistvad.
  - Põlvnemise sobivust.
3. Põhikarja uttede valik tõumaduste parandamiseks. Utteest valitakse tõuaretusse uted, kellel on selgelt arenenud tõumased tunnused (head emaomadused, viljakus, piimakus). Põhikarja uttede valikul arvestatakse:
  - Ute suhtelise aretusväärtuse indeks viljakusele on suurem kui 70.
  - Ute suhtelise aretusväärtuse indeks kasvukiirusele on suurem kui 70.
  - Looma tõule iseloomulikku välimust (kitsas pea, ühtlane pikk kere).
4. Soovitud tunnustele kõrge aretusväärtusega tõuloomade (ka sperma, embrüode) importimine Eesti tõupopulatsiooni tõumaduste parandamiseks.

Aretusmeetodid

Lleyni lammastele peetakse tõuraamatut. Tõuraamatul on põhiosa A ja lisa R. A-osasse kantakse lleyni tõugu puhtatõulised loomad, tõuraamatu lisas R peetakse arvestust lleyni veresusega ristandlammaste üle, kellel lleyni veresuse komponent on suurem kui 50,0% ning väiksem kui 96,87% (Lisa 1).

Aretusmeetoditega saavutatakse aretusprogrammis sätestatud aretuseesmärgid. Lleyni lambatõu aretuses Eestis kasutatakse **puhasaretust** ning **vältavat ehk ümberkujundavat ristamist**.

1. **Puhasaretus.** Lleyni tõu aretuses kasutatakse puhasaretust. Eesmärgiks on tugeva puhtatõulise lleyni populatsiooni loomine Eestis. Eesmärk on süstemaatilise valikuga säilitada ja kinnistada tõumaseid tunnuseid.
  - Puhasaretuses kasutatakse vaid puhtatõulisi lleyni lambaid. Puhtatõulisteks lleyni lammasteks loetakse lambaid, kelle lleyni tõu osakaal on põlvnemistunnistuse alusel suurem või võrdne 96,87%. Lambad, kelle veresus vastab antud nõudele, kantakse tõuraamatu A-osasse. Vajadusel imporditakse puhtatõuline suguloom välisriigist. Aretusloom peab liikuma tunnustatud aretusühingu väljastatud põlvnemistunnistusega.

- Puhasaretuses võib kasutada ka kunstlikku seemendust või embrüo siirdamist, kui kasutatav tõumaterjal (sperma või embrüo) omab väljastava riigi tunnustatud aretusorganisatsiooni kinnitust saadetise sisu kohta.
2. **Vältav ehk ümberkujundav ristamine.** Kasutatakse, kui soovitakse mõnelt muult lambatõult üle minna lleyini tõu aretusele. Seejuures kasutatakse iga järgneva põlvkonna emaslooma paaritamiseks jäära, kes on kantud lleyini tõuraamatu A-osasse või kes on sinna kandmiseks sobilik põlvnemistunnistuse alusel. Vältava ristamise eesmärgiks on toota lleyini tõugu lambaid Eesti lammaste baasil.
- Vältava ristamise puhul, kui looma veresus lleyini tõu suhtes jääb alla 96,87%, kuid on suurem või võrdne 50,0% kantakse lambad tõuraamatu lissasse R ja neid lambaid ei nimetata lleyini tõulammasteks.

Karjatervise programmid

Tagamaks aretuskarjade kõrget karjatervise staatust on lleyini lamba aretajatel soovituslik liituda aretusorganisatsiooni ja teiste asjaomaste organisatsioonide poolt loodud karjatervise programmidega. Elusloomade importimisel võiks eelistada võimalusel loomi, kes on kõrgema suhtelise aretusväärtusega parasiidiresistentsusele.

LISA 1. TÕURAAMATUSSE KANDMISE ALUSED JA TÕURAAMATU PIDAMISE KORD

Mõisted

Aretaja on aretusloomade pidamisega tegelev isik, kes oli looma omanik tema sündimise ajal.

Aretus on tegevus põllumajanduslooma jõudlusvõime ja geneetilise väärtuse sihipäraseks suurendamiseks ning tema majanduslikult kasulike omaduste säilitamiseks või täiustamiseks.

Aretuse andmebaas on elektrooniline andmebaas, kus registreeritakse lamba kohta kogutavad andmed.

Aretusega tegelev isik on lammaste jõudluskontrolli läbiviija ning tõuraamatu pidaja.

Aretusloom on põllumajandusloom, keda kasvatatakse aretuse eesmärgil. Seega käesoleva aretusprogrammi tähenduses lammas, kes vastab vähemalt aretusprogrammiga määratud miinimumnõuetele.

Aretusvalikud on aretaja otsused, milline loom jätta põhikarja täienduseks, millised paaritusgrupid moodustada jne.

Jõudluskontrolli läbiviija on käesoleva aretusprogrammi tähenduses Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit. (edaspidi: Liit)

Jõudlusandmete koguja on loomapidaja või tema poolt volitatud isik, kes võib koguda ja registreerida loomapidaja karja lammaste jõudlusandmeid ja edastada neid jõudluskontrolli läbiviijale, kui ta on läbinud jõudlusandmete kogumise koolituse ja jõudluskontrolli läbiviija on talle väljastanud jõudlusandmete koguja tunnistuse.

Jõudluskontrollis olev lammas on lammas, kelle kohta kogutakse andmeid, mis võimaldavad arvutada viljakuse või kasvukiiruse aretusväärtusi tema enda või tema järglaste kohta. On samatähenduslik sõnaga aretusloom (-lammas). Jõudluskontrollis oleva lamba saab kanda tõuraamatusse, kui ta vastab tõuraamatusse kandmise tingimustele.

Lamba märgistamine on tegevus, mille tulemusena on võimalik lammas sünnijärgselt üheselt tuvastada ja teistest lammastest eristada so identifitseerimine PõLAS §17 (1) tähenduses.

Loomapidaja on loomaomanik, kellele (aretus)loom kuulub või isik, kes tegeleb loomapidamisega loomaomanikult saadud volituste alusel. Loomapidaja kogub ise või korraldab jõudluskontrolliandmete kogumise.

Põlvnemistunnistus on dokument, mis kinnitab looma põlvnemist, päritolu, identifitseerimist. Põlvnemistunnistus väljastatakse reeglina looma müügi või ostu puhul.

Tõumärk, ka tõutähis on lühend tõu nimetusest, mida kasutatakse veresuse valemis ja lambale antavas tõuraamatu numbris tõu märkimiseks. Võib kasutada ka tõuraamatu ja tõu tähistamiseks.

Tõuraamat on andmekogu, kuhu kantakse asjaomase tõu aretusprogrammis ettenähtud aretuslooma põlvnemise andmed, aretuslooma aretaja ja omaniku andmed ning aretuslooma jõudluse ja geneetilise väärtuse andmed koos tema eellaste nimetamisega.

Tõuraamatu number koosneb tõu tähisest, lamba registrinumbrist ja tõuraamatu lisa märkivast tähest.

Tõuraamatu pidaja on käesoleva aretusprogrammi tähenduses Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit.

Tõutunnistus on tõuraamatu A-osasse kantud aretuslooma põlvnemistunnistus.

Veresus ehk tõukombinatsioon väljendab looma põlvnemises esinevate tõugude osatähtsust.

Viljakus on poeginud ute kohta aastas sündinud tallede arv.

Üleskasvatatud tall on vähemalt 60 päeva kaalumiseni elanud tall.

Tõuraamatu pidamise kord

Tõuraamat on andmekogu, kuhu koondatakse andmed lamba põlvnemise, aretaja ja omaniku kohta ning aretuslooma jõudluse ja geneetilise väärtuse andmed koos tema eellaste nimetamisega. Tõuraamatut peetakse elektrooniliselt lammaste elektroonilises aretuse andmebaasis, kus see moodustab ühe osa andmebaasist. Aretaja poolt aretusühingule esitatavate dokumentide loetelu ja nende esitamise tähtajad sätestatakse kehtiva jõudluskontrolli korra ning aretaja ja aretusorganisatsiooni vahelise lepinguga.

Utt-talled kantakse tõuraamatusse tingimusel, et nad on sünnijärgselt märgistatud nii, et iga tall on kogu kasvuperioodi vältel teistest talledest eristatav ning üheselt oma emaga seostatav, pärast seda kui:

- neile on antud riikliku registri numbrid
- ja neile on määratud 100 päeva mass, mille miinimum tõuraamatusse pääsemiseks on 14 kg.

Jäärtalled kantakse tõuraamatusse tingimusel, et nad on sünnijärgselt märgistatud nii, et iga tall on kogu kasvuperioodi vältel teistest talledest eristatav ning üheselt oma emaga seostatav, pärast seda kui

- neile on antud riikliku registri numbrid ja
- neile on määratud 100 päeva mass, mille miinimum tõuraamatusse pääsemiseks on 20 kg.
- Lisaks on soovituslik viia läbi jäärtallete välimiku hindamine.

Tõuraamatu põhiosa A ja tõuraamatu lisa R

A-osasse kantakse puhtatõulised loomad, kelle veresus on suurem või võrdne 96,87% osakaaluga koguveresusest. A-osa loomi arvestatakse tõuloomadena.

Tõuraamatu lisa R peetakse arvestust lammaste üle, kelle antud tõu veresuse osakaal on suurem või võrdne 50% ning on väiksem kui 96,87%.

Tõuraamatusse kantud lambale antakse tõuraamatu number, mis koosneb:

- tõu tähisest,
- lamba registrinumbrist ja
- tõuraamatu osa/lisa märkivast tähest A või R.

Tõuraamatut peab aretusorganisatsioon elektrooniliselt. Tõuraamatusse kantud jäärade põlvnemisandmed on avalikud. Põlvnemistunnistuse väljastamise korral märgitakse sellele tõuraamatusse kantud lamba kohta tõuraamatu number. Lambad kannab tõuraamatusse tõuraamatu pidaja.

Veresuste arvutamise juhend

Veresus ehk tõukombinatsioon väljendab looma põlvnemises esinevate tõugude osatähtsust protsentides või suhtarvuna täisveresuse kohta 100%. Kui lammas tuleb aretusprogrammi koos veresuse andmetega, siis arvestatakse kõikide komponentide veresusega. Kui esineb teadmata veresust (osaliselt või täielikult), siis märgitakse puuduv komponent tähega R (ristand). R-komponent arvutatakse lahutades täisveresusest 100% teadaolevad veresused.

Veresuse komponentide üle peetakse eraldi arvestust kui veresuse komponent on suurem kui 3,13% veresust. Kui veresuse komponent on võrdne või väiksem kui 3,13% siis see kustutatakse ja 100% erinev osa liidetakse:

- a) R-komponentidele, kui see esineb;
- b) kui R komponenti ei esine ning kaduvate komponentide summa on suurem kui 3,13%, siis luuakse R komponent ja liidetakse kaduvad veresused R komponentidele;
- c) R komponenti puudumisel või kui loodav R komponent jääks väiksemaks kui 3,13% liidetakse kaduv veresus vähima osakaaluga tõu veresuseks.

LISA 2. ARETUSLOOMA PÕLVNEMISE REGISTREERIMISE NING PÕLVNEMISE ÕIGSUSE KONTROLLIMISE KORD

Põlvnemisandmete õigsuse tagavad aretuse andmebaasi paaritus- ja poegimisandmed, mis sisestatakse andmebaasi vastavalt kehtivale jõudluskontrolli korrale. Vajadusel saab põlvnemist kontrollida geneetilise uuringuga.

Põlvnemistunnistus on dokument, mis kinnitab looma põlvnemist, päritolu, identifitseerimist. Põlvnemistunnistus väljastatakse looma müügi või ostu puhul loomaomaniku nõudmisel.

Tõutunnistus on tõuraamatu A-osasse kantud aretuslooma põlvnemistunnistus.

Põlvnemistunnistuse vormi kinnitab aretusorganisatsioon ning sellele kantakse vähemalt järgmised andmed:

- põlvnemistunnistuse väljastanud asutuse nimi;
- looma tõug ja tõuraamatu nimi;
- looma number tõuraamatus;
- põlvnemistunnistuse väljaandmise kuupäev;
- märgistamismeetod
- riikliku registri number;
- sünniaeg;
- sugu;
- aretaja nimi ja aadress;
- omaniku nimi ja aadress;
- põlvnemine – kaks põlvkonda eellasi ning nende tõuraamatu numbrid;
- veresus;
- mitmikuna sündimine.

Põlvnemistunnistus väljastatakse aretuslooma müügi korral kahe nädala jooksul pärast müügiregistri esitamist aretajale või uuele omanikule, kui viimased on vastava soovi esitanud.

Aretusloomade müügiandmed sisestatakse aretuse andmebaasi vastavalt kehtivale jõudluskontrolli korrale. Põlvnemistunnistus väljastatakse reeglina digitaalselt allkirjastatuna e-maili teel. Erandjuhtudel, kui müüja või ostja on selleks soovi avaldanud, ka paberkandjal. Põlvnemistunnistuse ja selle koopiote tellimine tõuraamatu pidajalt toimub vastavalt Liidu juhatuse poolt kinnitatud hinnakirjale.

LISA 3. ARETUSLOOMA JA ARETUSMATERJALI ARETUSEKS SOBIVAKS TUNNISTAMISE KORD

Jõudluskontrolli läbiviija poolt tunnistatakse aretusloom ja aretusmaterjal aretuseks sobivaks

1. läbi tõuraamatusse kandmise või
2. loomade hindamise.

Looma tervislikku seisundit aretusvaliku tegemise või looma müügi ajal hindab jõudluskontrolli andmete koguja (lambaomanik või tema volitatud isik), vajadusel koos veterinaararstiga. Kui hindamist ei ole läbi viidud Liidu või mõne teise kvalifitseeritud hindaja poolt, siis vastutab looma füsioloogilise ning anatoomilise hea tervisliku seisundi eest looma omanik. Sisse ostetud aretusloomade ja aretusmaterjaliga peavad kaasas olema vastavalt Euroopa komisjoni otsusele nr 90/258 esitatud andmed.

LISA 4. PAARITUSANDMETE REGISTREERIMISE KORD

Aretusega tegelevates karjades on lubatud kasutada ainult neid paaritusviise, kus on võimalik kasutatud sugujäärade isaduse tuvastamine. Tagamaks aretuses kasutatavate loomade põlvnemisandmete õigsust peab iga sündiv tall olema selgelt seostatav oma isa ja emaga. Sellise seose loomiseks saab kasutada:

- **Rühmapaaritust**, kus iga uterühma kohta kasutatakse vaid ühte jäära. Registreeritakse rühma uttede numbrid ning jäära number.
- **Käestpaaritust**, kus jäära juurde pannakse vaid kindel utt. Registreeritakse ute ja jäära number.
- Kui paarituses kasutatakse ühes rühmas rohkem kui ühte jäära, saab talle põlvnemise selgitamisel kasutada **geeniuuringut**.
- **Kunstlikul seemendamisel** registreeritakse analoogselt rühmapaaritusele uttede ja jäära numbrid.

LISA 5. PÕLLUMAJANDUSLOOMA, KEDA SOOVITAKSE TÕURAAMATUSSE KANDA, IDENTIFITSEERIMISE JA SELLE ÜLE ARVESTUSE PIDAMISE KORD

Tõuraamatusse kantav loom identifitseeritakse vastavalt Põllumajandusloomade aretuse seaduse §17 lg 1 ja märgistatakse Loomatauditõrje seaduses sätestatud tähtaegade kohaselt.

Tallede sündimisel peab tall olema üheselt seostatav oma põlvnemisandmetega, selleks tuleb tall koheselt identifitseerida. Identifitseerimismärgiseks võib kuni talle kuue kuuseks saamiseni olla värvimärk, karjanumber või mõni muu püsiv eraldusmärgis, mis võimaldab talle selgelt eristada.

Tallede märgistamise ning ema ja tallede õige seostamise eest vastutab jõudluskontrolli andmete koguja. Jõudluskontrolli läbiviijal on õigus märgistamist kontrollida.

Loomade üle peetakse arvestust elektroonilises aretuse andmebaasis vastavalt kehtivale jõudluskontrolli korrale. Tõuraamatusse kantakse loomad, kelle puhul on täidetud aretusprogrammist tulenevad nõuded ning kes on märgistatud riikliku registrinumbriga.

LISA 6. SEEMENDAMISE KOOLITUSPROGRAMMID NING SEEMENDAJA TUNNISTUSE SAAMISE NÕUDED JA TUNNISTUSE VÄLJASTAMISE KORD

Kunstliku seemendusega võib tegelda isik (Seemendaja), kes on läbinud vastava täiendkoolitusprogrammi selleks luba omavas täiendkoolitust pakkuvas asutuses.

LISA 7. JÄÄRADE HINDAMISE JUHEND

Lleyni jäära hindamine

Tõujäärade hindamise eesmärgiks on populatsiooni parimate loomade tunnustamine, et neid edaspidi kasutada suguloomadena. Jäärade hindamist viiakse läbi lammaste jõudluskontrollis olevates karjades. Jõudlusandmete koguja saadab andmed või sisestab andmed aretuse andmebaasi vastavalt lammaste jõudluskontrolli korrale.

Loomaomanik kaalub noorloomad 90-150 päeva vanuses ja valib (koos spetsialistiga või eraldi) välja sobivad jäärad hindamiseks, andes sellest teada ka jõudluskontrolli läbiviijale. Hindamine toimub soovituslikult alates 12. elukuust, kuid kasvataja soovil võib hindamise läbi viia ka alates 6. elukuust.

Noorloomadel hinnatakse jõudluskontrolli läbiviija poolt välimikku ning selle vastavust tõutüübile. Tüübi all mõistetakse tõu väliseid iseärasusi.

Välimiku hindamisel arvestatakse:

1. Välimiku vastavust tõutüübile - Hindele "5" vastav lleyni jäära peab olema valget värvi, nina on must. Üksikud mustad laigud on lubatud. Pea on kiilukujuline, piklik. Jääradel ei tohiks esineda sarvi. Samuti ei ole soovitud karvavaba pealagi.
2. Jalgade seisu - Hindele "5" vastava jäära jalad peavad olema sirged, aretuses tuleb vältida „X“- ja „O-kujulisi“ jalgu.
3. Sõrgade ja sõrgatsi tugevust - Hindele "5" vastava jäära sõrad peavad olema tugevad ja terved.
4. Hambumust - Hindele "5" vastava jäära lõikehambad peavad asetsema vastu ülemist iget. Ei tohi esineda üle- ega alahambumust.
5. Jäära munandite laskumist munandikotti, nende ühtlast suurust ja tõule omast väljaarenemist - Hindele "5" vastava jäära munandid peavad hindamishetkeks olema laskunud munandikotti, olema ühesuurused ning välja arenenud vastavalt looma vanusele. Ebanormaalsused munandites on piisav põhjus looma prakeerimiseks (hinne 1).

Hindamiskriteeriumid:

Hindamiskaala on 5-punkti süsteemis. Punktid antakse järgmiselt:

5 – suurepärane; 4 – hea; 3 – keskmine; 2 – rahuldav; 1 – mitterahuldav.

Jäärad, kes saavad hindeks „5“ (eliitjäär) ja „4“, on sobilikud aretustegevuseks. Jäärasid, kes saavad hindeks „3“ ja „2“ ei tohi kasutada aretuseks, kuid võib kasutada sugujääradena tootmistegevuses. Jäärasid, kes on saanud mõnes punktis hindeks „1“, ei ole lubatud kasutada sugu- või aretusloomana.